

Т.Л. ПАМАЗЕНКА

**АСНОЎНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦА
БЕЛАРУСКАЙ ПЕРАКЛАДНОЙ ТЭРМІНАГРАФІІ
Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XX СТ. (1950 – 1980-я гг.)**

Лексікаграфічнаму апісанню спецыяльных паняццяў адводзіцца адно з важнейшых месцаў у сучаснай навуцы аб мове, што цалкам тлумачыцца неабходнасцю нармалізацыі і сістэматызацыі тэрмінаў пэўнай галіны ведаў. Немалаважную ролю ў гэтым плане адыгрываюць супастаўляльныя слоўнікі, паколькі менавіта яны адлюстроўваюць канкрэтныя рашэнні па перакладзе тэрміналагічнай лексікі і прадстаўляюць найбольш прадуктыўныя спосабы ўпарадкавання нацыянальнай мовы. У сувязі з адсутнасцю абагульняльных прац у айчыннай лінгвістыцы, прысвечаных як комплекснаму вывучэнню гісторыі беларускай перакладной тэрмінаграфіі ў цэлым, так і асобных перыядаў у яе развіцці, асвятленне дадзенага пытання ўяўляецца надзвычай актуальным.

Мэта артыкула – зрабіць кароткі агляд беларускіх перакладных тэрміналагічных крыніц другой паловы XX ст. (1950 – 1980-я гг.), акрэсліць метадалагічныя прынцыпы іх укладання, вызначыць асноўныя тэндэнцыі ў развіцці і функцыянаванні беларускай перакладной тэрмінаграфіі ў названы перыяд.

Увогуле дзейнасць па стварэнні перакладных тэрміналагічных слоўнікаў з уключэннем беларускамоўнага матэрыялу ў названы перыяд носіць пасіўны характар. Бібліяграфічны даведнік тэрміналагічных слоўнікаў пад рэд. Г. Цыхуна (Мн., 2000), у якім кадыфікаваны беларускія тэрміны розных галін навукі і тэхнікі ў перыяд з 1950 – 1980 гг., налічвае 13

спецыяльных выданняў супастаўляльнага характару (50 гг. – 2, 60-я гг. – 4, 70-я гг. – 3, 80-я гг. – 4).

Варта згадаць, што першае пасляваеннае дзесяцігоддзе характарызуецца адсутнасцю каардынацыйнага цэнтра па праблемах упарадкавання і развіцця нацыянальнай тэрміналогіі і, адпаведна, перапынкам у распрацоўцы перакладных тэрміналагічных слоўнікаў з уключэннем беларускай мовы. Падрыхтоўка спецыяльных лексікаграфічных прац перакладнога характару актывізавалася з сярэдзіны XX ст. па ўласнай ініцыятыве некаторых даследчыкаў, тэрмінаграфічная дзейнасць якіх развівалася за мяжой.

Першай друкаванай лексікаграфічнай працай перакладнога характару з уключэннем тэрміналагічнай лексікі ў пасляваенны час з’яўляецца слоўнік «Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія» Я. Станкевіча, вядомага заходнебеларускага і эміграцыйнага філолага, гісторыка, актыўнага грамадскага дзеяча. Слоўнік першапачаткова надрукаваны ў літаратурна-мастацкім часопісе «Веда» (№№2 – 12, 1952 г.), а потым у 1953 г. выпушчаны асобным выданнем пад эгідай Крывіцкага навуковага таварыства Ф. Скарыны ў Нью-Ёрку [Станкевіч]. Даведнік ствараўся з мэтай «даследаваць некаторыя тэрміны праўніцкія, як з гледзішча іх значання, так із гледзішча іх беларускасці й магчымасці ўжывання цяперака» [Станкевіч, с. 5]. Задачу вывучэння юрыдычнай лексікі беларускай мовы Станкевіч рэалізуе ў параўнальным плане праз матэрыялы старабеларускіх помнікаў (Літоўскага статута 1588 г., узятага з перадруку І.І. Лапы «Літоўскі Статут 1588 г.» (Коўня, 1938), і рукапісаў кітабаў¹ Беларускага музея І. Луцэвіча ў Вільні), а таксама слоўнікаў новай беларускай літаратурнай

¹Кітабы – рэлігійныя кнігі, напісаныя на беларускай мове арабскім пісьмом. Яны ствараліся з XVI ст. татарамі, што пасяліліся на Беларусі і ў Літве ў XIV–XV стст. і паступова забылі сваю родную мову. Мова кітабаў адрозніваецца ад мовы старажытных беларускіх пісьмовых помнікаў, яна блізкая да беларускай народнай мовы. Вынікам грунтоўнага даследавання рукапісаў кітабаў Я. Станкевічам стала яго праца “Mova rukapisu Al Kitab. Casc I. Fonetyka” (Нью-Ёрк, 1954).

мовы (І. Насовіча (СПб, 1870), М. Гарэцкага (Вільня, 1921), М. Каспяровіча (Мн., 1927), М. Шатэрніка (Мн., 1929) і інш.)). Відавочна, аўтар прызнаваў традыцыйную лексічную пераемнасць і эвалюцыю ў беларускай мове і, адпаведна, падкрэсліваў, што праўніцкая тэрміналогія была распрацавана яшчэ ў старабеларускай мове. Таму ў рээстравую частку слоўніка даследчык уводзіў юрыдычныя тэрміны «беларускае мовы зь яе цяперашняга й даўнейшага стану» [Станкевіч, с. 83]. Такім чынам, у выданні рэалізуецца новы падыход да стварэння сучаснай беларускай юрыдычнай тэрміналогіі.

Мегаструктура лексікаграфічнай працы змяшчае аўтарскую прадмову, спісы ўмоўных скарачэнняў мясцовасцей і граматычнага матэрыялу, спіс літаратурных крыніц, беларускі алфавіт (у аўтарскім парадку), корпус лексічных адзінак і 3 дадаткі – паказальнік рускіх тэрмінаў-эквівалентаў да беларускіх лем, дапаўненні да скарачэнняў і памылкі друку. У слоўніку прыняты алфавітна-гнездавы прынцып структуры артыкулаў, дзе ў адным слоўнікавым гняздзе аб'ядноўваецца матэрыял пра блізкія тэрміны паводле іх формы або сэнсавых і сістэмных сувязей: **Абіраць**, -аю 1, ск. *абраць*, *абяру*, -*рэш* – избирать. Тм. **абраны** – избранный. Тм. **абраньне**, -я – избрание. Тм. **абіраньне**, -я. Тм. **абранец**, -нца – избранник, любимец; **Ляндарства** – арендный промысел. Тм. **ранда**, – 1) аренда, арендная плата. – 2) арендное содержание. Тм. **рандаваць** – иметь в арендном содержании, арендовать. Тм. **рандаваньне** – аренда. Тм. **рандоўля**, -1) состояние аренды. – 2) отдача в аренду. Акрамя лемы, граматычных памет і перакладных эквівалентаў, у мікраструктуру слоўнікавага артыкула ўводзяцца дадаткова звесткі пра крыніцы паходжання тэрміна з яго дакладнай пашпартызацыяй і экзэмпліфікацыі (цытаты са статутаў і актаў, вытрымкі запісаў вуснай мовы, ідыяматычныя выразы, фрагменты народных песняў), напр: **Гатавацца***, -туюся, -туешся – приготовляться. Ар.; Адамава Сян. (Ксл.). Жыту красавацца – жнейкам гатавацца. Тм. На што ся гатаваў. 69; **Мернасьць***, -і – умеренность. Ар.; Нсл. 296. Зь мернасьцю жывучы можна пражыць.

Арэальнай паметай забяспечаны тэрміны, што паказваюць на тэрытарыяльнае распаўсюджанне спецыяльнай лексемы і ўзяты аўтарам з народнай мовы: **Гаспадар**, – 1) государь. – 2) хозяин. *Ар.; Пархв.; Дз.; Н.; Собскі* – собственный. *Дз.; Бр.; Вал.; Мал.; Магілеўш.* Юрыдычныя паняцці, якія не выйшлі з актыўнага ўжытку, маркіруюцца спецыяльнай храналагічнай паметай у выглядзе * (зоркі): **Собсьнік*** -а, ж. **собсьніца***, -ы – собственн-ик, -ица. Слоўнік мае разгалінаваную сістэму адсылаквых памет. Адсылкі падаюцца складальнікам у тэксце паміж рээстравымі словамі з мэтай адлюстравання сінанімічных і словаўтваральных сувязей, розных варыянтаў аднолькавых лексем: **Супрацавень** – сотрудник, *гл. працавень; Працавень*, -ўня – работник, труженик. Адгэтуль **супрацавень** – сотрудник; **Лічыць**, -чу, -чыш, *ск. палічыць* – считать, сосчитать. Тм. **лічаны** – считанный. Тм. **лічэньне**-, -я – счисление, считание. *Гл. лік.*

Нягледзячы на тое, што некаторыя даследчыкі разглядаюць названую працу «ў якасці альтэрнатыўнай лексікаграфічнай традыцыі ў рамках беларускай слоўнікавай справы» [1], на наш погляд, выданне выразна дэманструе каштоўнасць у галіне тэрміналогіі і перакладной лексікаграфіі. Слоўнік з’яўляецца прыкладам нестандартнага, індывідуальна-аўтарскага вырашэння прынцыпаў апісання навуковых лексем у слоўнікавых артыкулах, асаблівасцей распрацоўкі памет і прыёмаў перакладчыцкай дзейнасці. Матэрыялы працы служаць важнай крыніцай папаўнення юрыдычнай лексікі на этапе станаўлення і фарміравання паняццйнага фонду сучаснай беларускай мовы, што дае магчымасць прасачыць эвалюцыю семантыкі слоў, і, адпаведна, адзначыць пэўныя зрухі ў складзе лексікі заканадаўства і юрыспрудэнцыі. Таму відавочна, што лексікаграфічны твор павінен стаць здабыткам шырокай філалагічнай грамадскасці як цэнны ўнёсак у нацыянальную культурную творчую скарбонку беларускага народа.

Адначасова з распрацоўкай юрыдычнай тэрміналогіі на чужыне зроблены першыя спробы ўнармавання беларускай рэлігійнай лексікі.

Найбольш заўважным здабыткам у гэтай галіне з'яўляецца рукапісны «Лацінска-грэцка-царкоўнаславянска-беларускі і Беларуска-лацінскі рэлігійны слоўнік» Л. Гарошкі, датаваны 1959 г. (Рым, 29 старонак, каля 500 лексічных адзінак) [Гарошка]. Аўтар названай працы – архімандрыт, беларускі рэлігійны і грамадскі дзеяч, даследчык гісторыі рэлігіі ў Беларусі, культуралаг, літаратар, складальнік парэміялагічнага «Зборніка беларускіх народных прыказкаў і прымавак», арфаграфічнага «Беларускага слоўніка» (звыш 20 тыс. адзінак), анамастычнага «Слоўніка імёнаў паганскіх Багоў з тлумачэннямі», перакладнога «Беларуска-ангельска-італійскага слоўніка» [2]. Пасля ўдзелу ў Другім Усебеларускім кангрэсе БЦР (Мінск, 1944) навуковец пакінуў межы краіны і выехаў на пастаяннае жыхарства ў заходнія краіны, дзе працяглы час рэдагаваў беларускі рэлігійна-грамадскі часопіс «Божым шляхам» (1947 – 1957) і выконваў абавязкі рэктара Беларускай каталіцкай місіі ў Вялікабрытаніі (1960 – 1969) і Францыі (1970 – 1977), сумяшчаючы з пасадай кіраўніка беларускай праграмы радыё Ватыкана [3]. Адшуканы шматмоўны слоўнік рэлігійных тэрмінаў, як і незавершаныя яго «Зборнік беларускіх прыказак і прымавак» (да літары М, 382 с., Лондан, 1963), «Беларуска-ангельска-італійскі слоўнік» захоўваюцца ў асабістым архіве Л. Гарошкі Беларускай бібліятэкі і музея імя Ф. Скарыны (Лондан) [4].

Мегаструктура перакладнога тэрміналагічнага слоўніка ўключае наступныя складнікі: аўтарскую прадмову, спіс літаратурных крыніц і 2 корпусы лексічных адзінак (беларуска-лацінская частка аформлена машынапісным тэкстам, лацінска-грэцка-царкоўнаславянска-беларуская – аўтограф). У прадмове да лексікаграфічнага твора аўтар тлумачыць свой падыход да адбору матэрыялу і яго характарыстыкі і падкрэслівае, што «ва ўсіх мовах сьвету моўныя традыцыі маюць аграмаднае значэнне, асабліва ў дачыненні да рэлігійнае тэрміналогіі» [Гарошка, с. 2]. Агульнавядома, што найважнейшы паказчык узроўню развіцця і статусу мовы – трывалая замацаванасць яе ў традыцыйным богаслужбовым ужытку. Навуковец лічыць

неабходным у першую чаргу распрацоўваць, назапашваць, належным чынам апрабоўваць і замацоўваць у сучасным ужытку той фонд лексікі, які можа служыць сцвярджэнню нацыянальнай мовы як мовы царкоўнай, прыдатнай для хрысціянскага вучэння і богаслужэння. Таму ў якасці асноўнай мэты даследчык імкнуўся адлюстравать у слоўніку «перадусім арыгінальныя беларускія словы, а з іншамовных словаў – толькі часцей ужываныя і моцна зьбеларушчаныя» [Гарошка, с. 2]. Крыніцамі матэрыялаў паслужылі грунтоўныя выданні айчынных і замежных лексікографіў: «Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum» і «Die Christliche Terminologie der slavischen Sprachen: eine sprachgeschichtliche Untersuchung» F. Miklosich (Вена, 1865, 1876), «Словарь белорусского наречия» I. I. Насовіча (Спб, 1870), «Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам» I. I. Сразнеўскага ў 3 тамах (Санкт-Пецярбург, 1890 – 1913 гг.), «Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'Église grecque» L. Clugnet (Парыж, 1895), «Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік» В. Ластоўскага (Коўна, 1924), «Беларуска-расійскі слоўнік» М. Байкова і С. Некрашэвіча (Мн., 1925) і інш.

Навуковую значнасць рукапісу прадстаўляе найперш багаты лексічны матэрыял. На аснове даследавання рэлігійнай лексікі ў слоўніку Л. Гарошкі можна вылучыць наступныя яе тэматычныя групы: 1) Боскія імёны (*Багародзіца, Бог, Богамаці, Госпад, Дзева Марыя, Ісус, Сьвяты Дух, Стварыцель, Усявышні, Хрыстос* і інш.); 2) прыкметы і дзеянні, якія адносяцца да Бога (*абагаўляць, верыць, высокапаважаны, жыватворчы, найсьвяцейшы, усемагутны, усепадобны, усюдыпрысутны, усячэсны* і інш.); 3) найменні звышнатуральных сіл (як станоўчых, так і адмоўных) (*анёл, апостал, арханёл, д'ябал, ідал, злы дух, нячысьцік, чорт, шатан, юдэй* і інш.); 4) назвы прадстаўнікоў хрысціянскай царкоўнай іерархіі (*айцец, аколiт, ардынарый, архібіскуп, архідыякан, архімандрит, архіепіскап, біскуп, дыякан, ігумен, кардынал, мітрапаліт, пастыр, субдыякан, экзарх, епіскап* і

інш.); 5) асноўныя паняцці веравызнання і набажэнства (*алелюя, антыфон, багаслужэнне, богапашана, вера, грэх, дар, інтэрдыкт, кананізацыя, малітва, рэлігія, сьвятыня, споведзь, хрысціянства, цэлібат і інш.*); 6) абрадавая рытуальная тэрміналогія (*абрэзаньне, адарацыя, апошняе памазанне, асвятчэнне, дзесяціна, мірапамазанне, пасьвянціны, паховіны, прычасьце, узьдзьвіжанне, укрызжаванне і інш.*); 7) назвы відаў царкоўных служб (*бінацыя, жалобная адправа, вечерня, літургія, утренья і інш.*); 8) найменні царкоўных святаў і прысвяткаў (*Вадохрышча, Вербніца, Вялікі пост, Вялікая субота, Вялікодзень, Грамніцы, Дабравешчанне, Каляды, Пераабражэнне Ісуса Хрыста, Ражство Хрыстова, Сёмуха, Спас, Тройца, Ушэсьце і інш.*); 9) найменні прадметаў культу, царкоўнага прызначэння (*алей, бальдахім, гостыя, званіца, ікона, кадзіла, крапідла, свечка, сьвянцоная вада, крыж, міро, мошчы, цыборый, чаша і інш.*); 10) назвы царкоўнага адзення і галаўнога ўбору (*бірэт, мітра, царкоўны ўбор і інш.*); 11) найменні кніг рэлігійнага зместу (*Біблія, катэхізм, Сьвятое Пісанне, Псалтыр, Эвангелле і інш.*); 12) найменні рэлігійных аб'яднанняў, устаноў і іх частак (*амбон, антымінс, аўтар, бажніца, базыліка, дыяцэзія, званіца, епархія, кангрэгацыя, кансысторыя, капліца, касцёл, манастыр, манаская келія, сабор, семінарыя, царква і інш.*); 13) паняцці, звязаныя з пачаткам (канцом) чалавечага жыцця (*гроб, душа, замагільнае жыццё, лімб, магіла, мярцьвец, пакойнік, паховіны, пекла, рай, труп, чысьцілішча і інш.*).

Мікраструктура слоўнікавага артыкула спрошчаная і прадстаўлена загалоўнай лексмай (выражанай рознымі часцінамі мовы) і перакладам аднаслоўнай адзінкай, сінанімічнымі паняццямі, словазлучэннем (*anima – душа; essentia – сутнасць, істотнасць; Вербніца – Dominica in Palmis; зласловіць – maledicere; спрыяючы – benevolens*). Акцэнталагічныя паметы падаюцца толькі ў грэчаскай і царкоўнаславянскай частках, зрэдку прыводзяцца варыянтныя адзінкі (*сужонкі і сужэнцы, тайна і тайніца*), родавыя адрозненні (*законьнік і законьніца, кум і кума, хросная маці і хросны*

бацька). Полісеманты нумаруюцца рымскімі лічбамі і змешчаны ў асобных артыкулах (*catholicus I – каталіцкі, catholicus II – паўсюдны; testamentum I – заповіт, testamentum II – тэстамент, духоўніца*).

Мэтанакіраваная дзейнасць па ўкладанні спецыяльных перакладных лексіконаў у гэты перыяд звязана з Інстытутам мовазнаўства, які ў адпаведнасці з рашэннем Дзяржаўнай штатнай камісіі ад 29 мая 1952 г. быў адноўлены як самастойная навукова-даследчая ўстанова ў структуры АН БССР. З 1955 г. у Інстытуце створаны сектар тэрміналогіі, у 1960 – 1970-я гг. у адзначанай установе з’яўляюцца спецыяльныя лексікаграфічныя працы супастаўляльнага характару: «Латино-русско-белорусский ботанический словарь» А. І. Кісялёўскага (Мінск, 1967), «Руска-беларускі слоўнік грамадска-палітычнай тэрміналогіі» М. В. Бірылы і М. Р. Судніка (Мінск, 1970), рукапіс «Русско-белорусского словаря сельскохозяйственной терминологии» (1961 – 1962 гг.), выдадзенага ў 1994 г. пад рэд. М. В. Бірылы, Г. У. Арашонкавай на 74500 адзінак, картатэка «Русско-белорусского политехнического словаря», надрукаванага ў 1997 – 1998 гг. пад рэд. І. Л. Бурак (у 2 т., 157 тыс. лексем).

Беларуская батанічная тэрміналогія ўпершыню сістэматызавана і ўпарадкавана ў трохмоўным «Латино-русско-белорусском ботаническом словаре» А. І. Кісялёўскага [Кісялёўскі]. Да гэтага часу асобныя спецыяльныя артыкулы і слоўнікі, як правіла, адлюстроўвалі нязначную частку беларускай флоры ў залежнасці ад характару гэтых работ (напр., лекавыя і атрутныя расліны, пустазелле, найбольш пашыраныя расліны і інш.), прычым многія з іх сталі бібліяграфічнай рэдкасцю (напр., «Беларуска-польска-расійска-лацінскі батанічны слоўнік» З. Верас (Вільня, 1921), «Беларускія назвы раслін» М. Ганчарыка (Горкі, 1921), «Беларускія лекарскія зёлкі» А. Краскоўскага (Вільня, 1921) і інш.)).

Батанічны слоўнік А. І. Кісялёўскага, створаны на аснове энцыклапедычнага даведніка «Флора БССР» у 5 т. (1949 – 1959), складаецца

з чатырох частак. У першым раззеле прыводзяцца назвы ўсіх батанічных відаў і родаў раслін, распаўсюджаных на тэрыторыі Беларусі: *аралія, вольха, гарлянка, ільвіны зеў, клён, мятліца, палын, сельдэрэй* і інш. Другая частка фіксуе тэрміны вышэйшых адзінак батанічнай сістэматыкі: тып – *накрытанасенныя, папартнікападобныя, хвоічападобныя* і інш.; клас – *вужоўнікі, папартнікі, хвойныя* і інш.; парадак – *лілеякветкавыя, сальвіепадобныя, шышканосныя* і інш.; сямейства – *аксамітнікавыя, бярозавыя, кіпарысавыя* і інш. У апошнія два раздзелы дзеля зручнасці карыстання лексіконам аўтар змясціў паказальнікі беларускіх і лацінскіх літаратурных назваў. Такім чынам, даследчык ставіў за мэту стварыць практычны дапаможнік для перакладу спецыяльных батанічных прац, а таксама адлюстраваць багацце і разнастайнасць беларускіх народных назваў расліннага свету [Кісялёўскі, с. 3].

Слоўнік арганізаваны на аснове алфавітна-гнездавой сістэмы, дзе кожнае гнездо ўтварае родавы тэрмін (*ірга – авалалістая, каласістая, канадская; праломнік – ніткападобны, падоўжаны, паўночны, турчанінава*). Слоўнікавы артыкул будзецца наступным чынам: лацінскі тэрмін, літаратурныя эквіваленты на рускай і беларускай мовах, народныя назвы раслін з указаннем месца фіксацыі назвы і аўтара: **Anisum Gaertn** (vulgare Gaertn) – аніс (обыкновенный) – аніс (звычайны), аныш, ганыш (Віц., Ган., Гродз. Вер.), гануш (Мін. Ан.). Рэдкія расліны, якія не маюць у Беларусі сваіх народных назваў, адлюстраваны толькі ў беларускіх літаратурных тэрмінах (*агератум мексіканскі, варанец коласападобны, какорыш звычайны, неслія мяцёлчатая, фацэлія піжмаліставая* і інш.). Акрамя таго, варта зазначыць, што ў выданні маюць месца архаічныя беларускія народныя назвы, якія ў сучасны час не выкарыстоўваюцца, але прадстаўляюць значную вартасць у лінгвістычных адносінах (*андрэеўская трава, божжа дзерава, браціц-сястрыца, дзень і ноч, дуб-волат, іванава галава, ключыкі святога Пятра і Паўла, панна-дзіванна, расліна святога Есіфа, цар-трава, чортаў агурочнік*).

Беларускія адпаведнікі размяшчаюцца ў наступнай паслядоўнасці: на першым месцы – прынятая тэрміналагічная словаформа, пасля яе – усе народныя назвы, размеркаваныя ў алфавітным парадку назваў адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, напр: **Дуднік лясны**, дзягель (Віц. Ган.), відомец, дзягель (Гом. Ган.), дзегіл, дзягель, заячы кроп (Гродз Ан., Вер.), дзегіл, дзягель лесавы (Маг. Ан., Вас., Нас., Чал.), блёкат, кудравы дзягіль, ствольнік (Смал. Ан.). Прыклады паказваюць, што значнае месца ў слоўніку займае народная тэрміналогія, якую навуковец збіраў і спарадкоўваў у свой час. Акрамя гэтага, пры ўкладанні рэестравай часткі аўтар выкарыстаў і беларускія народныя назвы раслін, сабраныя навукоўцамі Г. Антонавым, І. Васільковым, З. Верас, В. Дабравольскім, А. Краскоўскім.

Лексікаграфічная праца адпавядае асноўным прынцыпам сучаснай тэрміналагічнай практыкі: наяўнасць акцэнталагічных памет, падбор дакладных назваў-адпаведнікаў для кожнай расліны, улік найбольш характэрных граматычных сродкаў, адсутнасць шырокай мнагазначнасці, дублетнасці і сінанімічнасці найменняў. У навуковым плане слоўнік цікавы як адна з першых спроб будаваць тэрміналогію на народнай аснове.

Больш за 17 тыс. спецыяльных лексем уключае «Руска-беларускі слоўнік грамадска-палітычнай тэрміналогіі» пад рэд. М. В. Бірылы і М. Р. Судніка [СГПТ]. Нягледзячы на тое, што па структуры ён з'яўляецца перакладным, па функцыянальным кірунку набывае статус нарматыўнага, дзе ўпершыню беларуская грамадска-палітычная тэрміналогія прадстаўлена ў сістэме. Новы тэрміналагічны слоўнік «выкліканы патрэбаю адлюстраваць сучасны ўзровень развіцця грамадазнаўчых навук і задачы ўніфікацыі дублетных тэрмінаў у адпаведнасці з дзейнымі нормаў беларускай літаратурнай мовы» [СГПТ, с. 6]. Як адзначаюць складальнікі, выданне не ахоплівае тэрміналогіі ўсіх галін грамадскай і навуковай дзейнасці людзей. У аснову твора пакладзена спецыяльная лексіка трох галін ведаў – філасофіі, палітычнай эканоміі і навуковага камунізму. Таму пры адборы з юрыдычнай

тэрміналогіі ў слоўнік выбраны толькі тыя тэрміны і тэрмінаспалучэнні, якія непасрэдна тычацца палітычнага жыцця грамадства, яго прававога заканадаўства (*акт, аўтаномія, базіс феадальнага грамадства, завяшчанне, закон, канфедэрацыя, пленум, узурпацыя ўлады, указ, урбанізацыя і інш.*). З шырокай і мнагапланавай эканамічнай тэрміналогіі аўтары вылучылі паняцці, якія маюць адносіны да законаў грамадскай вытворчасці і размеркавання матэрыяльных даброт (*аналітыка, банк, змяншэнне крэдытаў, калгасная гаспадарка, канверсія, план даходаў і расходаў, спекуляцыя, узровень нормы прыбытку і інш.*). Акрамя загалоўных маналексемных паняццяў-тэрмінаў, у рээстравую частку ўключаны простыя і састаўныя полілексемныя адзінкі, якія падаюцца ў слоўніку двойчы (паводле пермутацыйнага парадку): першы раз у алфавітным парадку па пачатковай літары вызначальнага слова, другі — у гняздзе пры азначальным (напр.: **Активный** баланс — актыўны баланс; **Баланс** — баланс: **активный б.** актыўны б., **годовой б.** гадавы б.).

Галоўная вартасць лексікаграфічнага твора ў тым, што ён зроблены кваліфікавана, у адпаведнасці з навуковымі прынцыпамі складання перакладных даведнікаў. Гэта выразна выявілася ў скрупулёзным адборы лексем рээстравай часткі, выкарыстаннем алфавітна-гнездавага прынцыпу пабудовы слоўнікавых артыкулаў, строгім захаваннем у рускай і беларускай частках сучасных норм словаўтварэння, правапісу і націску. А гэта, у сваю чаргу, пацвярджае глыбокую дасведчанасць аўтараў у пытаннях тэорыі і практыкі беларускай тэрмінаграфіі. Бясспрэчна, выданне мела значны ўплыў на развіццё тэрміналогіі, паколькі ў ім замацаваліся выпрацаваныя сродкі для перадачы ўсяго паняццыйна-тэрміналагічнага фонду грамадска-палітычных тэрмінаў. Каштоўнасць супастаўляльнага лексікона падкрэсліваюць шматлікія водгукі грамадскасці і навукоўцаў у перыядычным друку. Так, у рэцэнзіі на працу П. Сцяцко называе такія яе становучыя бакі, як дакладнасць у перадачы спецыяльных паняццяў (*гранічная вартасць, звычайнае права,*

класавая варожасць), натуральнасць форм беларускіх слоў (*абвінавачаны, непазнавальная рэч, супастаўныя цэны*) і інш., тым самым адзначаючы, што выданне будзе «спрыяць далейшай нармалізацыі лексічнай сістэмы беларускай мовы» [5].

У сувязі з развіццём беларускага мовазнаўства ў 60-я гг. XX ст. узнікла неабходнасць у стварэнні слоўніка лінгвістычнай тэрміналогіі. Надрукаваны ў 1962 г. «Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў» А. Л. Юрэвіча ўключае больш за 1250 тэрмінаў з вобласці агульнага мовазнаўства, фанетыкі, граматыкі і стылістыкі, створаных на аснове беларускага моўнага матэрыялу (*адмоўе, бяздзеінікавы сказ, дзеканне*) і запазычання (*вульгарызм, гравіс, дэрыват*) [Юрэвіч-62]. Лексікон складаецца з дзвюх частак – асноўная частка з’яўляецца ўласна беларускай (тлумачальнай), дадатковая – перакладной (руска-беларускай), дзе падаюцца найбольш ужывальныя ў абедзвюх роднасных мовах лінгвістычныя паняцці. Слоўнікавы артыкул супастаўляльнай часткі змяшчае лему, яе эквіваленты і акцэнталагічныя паметы (націск прыводзіцца да рэестравага слова і беларускага адпаведніка): *аббревіацыя – абрэвіяцыя, благозвучие – мілагучнасць, вопросительный знак – пытал’нік, глаголица – глаголіца*.

Лексікаграфічная праца не пазбаўлена асобных недахопаў. Граматычныя паметы ў слоўніку адсутнічаюць, а пастаноўка націску часам прыводзіцца з парушэннем арфаэпічных норм (у аднаскладовых словах, ва ўласна беларускіх словах з націскнымі галоснымі *о, е* тыпу *асо́ба, зале́жнае сло́ва, ко́ска* і інш. націск не адзначаецца). У некаторых выпадках не ўніфікаваны варыянтныя адзінкі аднаго і таго ж граматычнага паняцця: *апостраф* і *раздзяляльны знак, прыстаўка* і *прэфікс*. Таксама даследчыкамі [6, 7] звярталася ўвага на адсутнасць строгіх прынцыпаў адбору рэестравай часткі слоўніка (архаічныя лексемы тыпу *інтэрпункцыя, копула, хіатус* і інш.), павярхоўны падыход у адлюстраванні некаторых адпаведнікаў (*местный диалект – мясцовы дыялект, речь – гутарка*), парушэнне

сістэмнасці ў падачы тэрмінаў (*элаты* і *суперляты*, *першавытворныя дзеясловы* і *першапачатковыя прыназоўнікі*) і інш. Нягледзячы на адзначаныя пралікі, значэнне слоўніка палягае ў тым, што менавіта з яго выдання актывізаваўся працэс распрацоўкі, сістэматызацыі і нармалізацыі беларускай лінгвістычнай тэрміналогіі ў наступныя дзесяцігоддзі.

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што перакладныя слоўнікі спецыяльнай лексікі мінулых эпох носяць ярка выражаны інвентарызацыйны характар і, як правіла, маюць этнакультуралагічную накіраванасць. Яны адлюстроўваюць гісторыю мовы, фіксуюць дынаміку нарматыўных працэсаў у храналагічных межах з моманту ўзнікнення пэўнай сферы чалавечай дзейнасці да пачатку сучаснага перыяду яе развіцця. У супастаўляльна-гістарычных творах знаходзяць адлюстраванне характэрныя асаблівасці навуковага, эканамічнага, грамадска-палітычнага, культурнага жыцця нашых продкаў, а таксама этапы назапашвання навуковых ведаў аб матэрыяльным і духоўным свеце.

Спіс скарачэнняў

Гарошка – Гарошка, Л. Лацінска-грэцка-царкоўна-славянска-беларускі і Беларуска-лацінскі рэлігійны слоўнік. Рукапіс / Л. Гарошка // Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны (Лондан). Архіў Льва Гарошкі. Скрыня 1.; **Кісялёўскі** – Киселевский, А. И. Латино-руско-белорусский ботанический словарь / А. И. Киселевский. — Мн.: Наука и техника, 1967. — 159 с.; **СГПТ** – Русско-белорусский словарь общественно-политической терминологии = Руска-беларускі слоўнік грамадска-палітычнай тэрміналогіі / Сост. Н. В. Бирилло [и др.]; Под ред. Н. В. Бирилло и М. Р. Судника. — Мн.: Наука и техника, 1970. — 451 с.; **Станкевіч** – Станкевіч, Я. Некаторыя праўніцкія тэрміны беларускія / Я. Станкевіч. — Нью-Ёрк: Крывіц. навук. т-ва П. Скарыны, 1953. — 84 с.; **Юрэвіч-62** – Юрэвіч, А. Л. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / А. Л. Юрэвіч. — Мн.: Выдавецтва Мін-ва выш., сяр. спец. і праф. адукацыі БССР. — 1962. — 246 с.

Літаратура

1. Шчэрбін, В. К. Аб'ём і змест паняцця “беларуская лексікаграфічная традыцыя” / В. К. Шчэрбін // Сучасныя праблемы беларускай лексікалогіі і лексікаграфіі:

матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі / Пад рэд. А. А. Лукашанца. – Мн.: Права і эканоміка, 2006. – С. 314.

2. Юрэвіч, Л. Даследаванні беларускай лексікаграфіі за мяжой / Л. Юрэвіч // Роднае слова. – 1998. – №4. – С. 87 – 89.

3. Сіповіч, Ч. Архімадрыт Леў Гарошка / Ч. Сіповіч // Божым шляхам. – 1978. – № 1 (149). – С. 2.

4. Гардзіенка, Н. Архівы Беларускай бібліятэкі й музэю імя Францішка Скарыны ў Лёндане / Н. Гардзіенка // Запісы БІНІМ. – 2008. – № 31. – С. 92.

5. Сцяцко, П. У. Словы зместу асаблівага / П. У. Сцяцко // ЛІМ. – 1971. – 10 снежня. – С. 13.

6. Лапаў, Б. С. У абарону некаторых лінгвістычных тэрмінаў / Б. С. Лапаў // Беларуская мова: даследаванні па лексікалогіі / пад рэд. М. Р. Судніка. – Мн.: Навука і тэхніка, 1968. – С. 26 – 32.

7. Сцяцко, П. У. Беларуская лінгвістычная тэрміналогія ў сферы фіксацыі / П. У. Сцяцко // Тэрміналагічны зборнік: “83 / пад рэд. Л. А. Антанюк. – Мн.: Навука і тэхніка, 1985. – С. 23 – 25.

SUMMARY

In the article the author made a brief overview of Belarusian translated terminology sources of the second half of XX century: In the research extralinguistic conditions and objectives of comparative lexicons are defined, some of their structural-informative features are identified, and also the value of scientific and linguistic publications in the history of the Belarusian terminology translation practice is noted.

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя М. Танка*

13.08.2015 г.

АНАТАЦЫЯ

УДК 81'374.26'0+81'374.822'0

Памазенка Т.Л. Асноўныя тэндэнцыі развіцця беларускай перакладной тэрмінаграфіі ў другой палове XX ст. (1950 – 1980-я гг.) // Беларуская лінгвістыка. 2015. Вып. 75.

В статье автором сделан краткий обзор белорусских переводных терминологических источников второй половины XX в.: определены

позалингвистические условия и задачи создания сопоставительных лексиконов, обозначены некоторые их структурно-содержательные особенности, а также отмечена научно-лингвистическая ценность изданий в истории белорусской переводной терминографической практики.

Библиогр. – 7 назв.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ